

УДК 339.9:351.863(477)

Є. Є. Дмитрієв,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ЗАГРОЗИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто сучасні міжнародні загрози для національної фінансової та економічної безпеки. Подається класифікація основних небезпек на трьох рівнях господарської діяльності: мікро-, макро- та глобальному рівнях. На мікрорівні аналізуються основні загрози, що виникають у результаті взаємодії бізнес-сектору національної економіки із зовнішнім середовищем. Макрорівневі загрози характеризуються діяльністю держави як суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, в першу чергу щодо запозичень на світових фінансових ринках. Що стосується світового рівня загроз економічній безпеці України, то насамперед до нього може бути віднесена проблема глобалізації та подальшого шляху розвитку даного процесу.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, загрози, глобалізація.

Постановка проблеми. Функціонування сучасної української економіки відбувається в умовах трансформації глобального економічного простору. Структурні зрушення, спровоковані економічною кризою, створили новий посткризовий ландшафт світового господарства. Домінуюча протягом останніх років парадигма максимальної глобалізації економічного простору призвела до того, що глобальними стали не тільки ринки, а й проблеми, що виникають в окремих національних економіках і в результаті стають проблемами всього світу. У відповідь реакцією посткризового розвитку може стати відхід від глобалізації до протекціонізму і певної закритості національних економік.

Реальністю в найближчі роки може стати, за термінологією Річарда Болдуїна й Саймона Евенетта [16], “похмурий протекціонізм”, тобто нарощування субсидій власним компаніям, тиск на банки з метою змусити видавати кредити лише національним товаровиробникам, а також використання існуючих проблем в екології та економіці для впровадження дискримінаційних заходів, спрямованих проти іноземних товарів і послуг. Подібні прогнози починають збуватися і на території України, зокрема у вигляді урядової програми імпортозаміщення. Таким чином, можна припустити, що незабаром українська економіка, як і економіки інших країн, буде функціонувати в якісно нових умовах, що принесуть із собою не тільки можливості, але й нові загрози для національної безпеки України.

Аналіз останніх наукових досліджень. Протягом останніх років в українській та міжнародній науковій літературі проблемі забезпечення національної економічної та фінансової безпеки присвячувалася велика кількість праць. Серед вчених, які займалися даною проблематикою, можна виділити роботи таких вітчизняних авторів, як О. І. Барановський, І. Ф. Бінько, І. О. Бланк, З. С. Варналій, О. Д. Василик, О. С. Власюк, С. Б. Воронцов, В. М. Геєць, В. П. Горбулін, В. І. Грушко, Б. В. Губський, М. М. Єрмошенко та інших. Крім того, вивченням цієї проблеми займалися й іноземні вчені: Дік Нанто (Dick Nanto), Вільям Купер (William Cooper), Деніел Елс (Daniel Else), Стівен Хілдрет (Steven Hildreth), Мінді Левіт (Mindy Levit), Ерін Ломакс (Erin Lomax), Даніель Морган (Daniel Morgan) та ін. Проте і на сьогодні в науковій літературі не до кінця вирішене питання щодо основних сучасних зовнішніх загроз національній фінансовій та економічній безпеці України.

Метою статті є аналіз і класифікація зовнішніх загроз економічної та фінансової складової національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Законом України “Про основи національної безпеки України” під національною безпекою розуміють захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам в усіх сферах життя суспільства та сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

Левову частку в національній безпеці займає економічна і фінансова безпека країни. Відповідно до наказу Міністерства економіки України “Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України” під економічною безпекою мається на увазі такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім’ї, суспільства та держави, а під фінансовою – такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Наведені визначення свідчать про те, що базовими є поняття загрози безпеці, котрі можуть бути класифіковані за критеріями, наведеними на рисунку 1.

Рисунок 1 – Класифікація загроз національній економічній безпеці [10]

На сьогодні основними загрозами національній безпеці в економічній сфері є:

- істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;
- ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;
- нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам;
- зростання кредитних ризиків;
- критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення;
- загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України;

- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;
- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;
- небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки;
- неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;
- критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;
- неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;
- "тінізація" національної економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними [9].

Наведений текст закону свідчить, що на даному етапі для української влади пріоритетними залишаються загрози, які виникають всередині країни, а не за її межами, тобто законодавчо закріплюється домінування внутрішніх загроз над зовнішніми. Хоча в розвинутих країнах, в першу чергу в США, стратегії національної безпеки спрямовані насамперед на виявлення і запобігання зовнішніх загроз, у тому числі економічних і фінансових [2, с. 10]. Оскільки внутрішні загрози породжуються, в основному, неадекватною фінансово-економічною політикою, елементарними прорахунками і помилками органів влади й управління, їх зловживаннями та іншими відхиленнями в управлінні фінансовою системою, то й нейтралізація, зняття або мінімізація таких загроз перебувають у компетенції органів влади. Водночас зовнішні загрози фінансовій та економічній безпеці виникають у результаті взаємодії національної (внутрішньої) економіки з навколишнім світом, а отже, мають більш непередбачуваний характер, їх виявлення є більш складним процесом, і вони значною мірою створюють тиск на національну безпеку.

На нашу думку, зовнішні загрози національній економічній та фінансовій безпеці можуть бути розглянуті на трьох рівнях: мікро-,

макрорівні та світовому. На мікрорівні загрози формуються в результаті взаємодії суб'єктів господарювання – резидентів і нерезидентів. У даному випадку однією з основних загроз є можливість повторення сценарію поширення другої хвилі глобальної економічної кризи або виникнення нової економічної кризи через канали взаємодії як фінансових інституцій, так і суб'єктів реального сектору економіки. Ускладнення економічних зв'язків, а також інструментів, через які здійснюється взаємодія суб'єктів господарювання, призводить до нарощування як системного ризику, так і ризику для кожного окремого гравця на ринку. Бажання кожного з них мінімізувати або делегувати свої ризики призвело до того, що крах на ринку іпотечного кредитування в США викликав ланцюгову реакцію, яка, поширившись на банківський, страховий та інвестиційний сектори американської економіки, призвела до проблем у багатьох економіках, у тому числі й в українській.

Наступною загрозою на мікрорівні є все більша автономізація квазідержавних суб'єктів, таких як ТНК і ТНБ. При цьому, володіючи значними фінансовими ресурсами, вони справляють істотний вплив на економіку приймаючих країн. За даними ООН, у світі існує близько 70 тисяч ТНК, якими контролюються більше 850 тисяч афілійованих зарубіжних компаній по всьому світу. У 2010 році додана вартість у рамках світового виробництва ТНК становила приблизно 16 трлн. дол. США – близько чверті глобального ВВП. На закордонні філії ТНК припадало понад 10 % глобального ВВП і третина світового експорту [4, с. 10–11]. У 2011 році зарубіжні філії ТНК забезпечили зайнятість приблизно 69 млн. осіб, які генерували обсяг продажів у розмірі 28 трлн. дол. США і додану вартість у 7 трлн. дол. США, що приблизно на 9 % більше, ніж у 2010 році [3, с. 8].

По-третє, інтенсифікація транскордонного руху капіталу, більша частина якого є спекулятивним (тобто капіталовкладення відбуваються в портфельні інвестиції, а не в реальні активи), істотно може підірвати економіку країни, оскільки саме спекулятивний капітал більш схильний до впливу панічних настроїв і може бути виведений з країни за короткі терміни. За даними Державної служби статистики, в 2012 році в економіку України іноземні інвестори вклали більше 6 млрд. дол. США прямих інвестицій. Цей показник порівняно з 2011 роком зменшився на 7,2 %. За даними платіжного балансу обсяг портфельних інвестицій у 2012 році становив 493 млн. дол. [8, с. 29], а за I квартал 2013 року – 658 млн. дол. [8].

З урахуванням відтоку капіталу загальний обсяг внесених в економіку України прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на 31 грудня 2012 року зріс до 54,462 млрд. дол. з 50,334 млрд. дол. на 1 січня 2012 року [7, с. 14].

По-четверте, спостерігається надмірна орієнтація зовнішньоекономічної діяльності українських компаній на офшорні зони і недостатня розбірливість у виборі іноземних партнерів, що часто призводить до тінізації бізнесу, приховування і виведення за кордон значних валютних надходжень. Згідно з даними управління Держстату України, основним закордонним інвестором в національну економіку є Кіпр, який є офшорною зоною [7, с. 77].

Окрім того, фінансові результати діяльності вітчизняних підприємств значною мірою залежать від конкурентоспроможності їх продукції на зовнішніх ринках. Зміцнення сировинної орієнтації українського експорту, зменшення експорту високотехнологічної продукції та продукції з високою доданою вартістю, а також низький рівень диверсифікації поставок енергоносіїв спричиняє високий ступінь залежності українських компаній від кон'юнктурних коливань на зовнішніх ринках.

Макрорівневі загрози національній економічній та фінансовій безпеці виникають у результаті дії держави як суб'єкта зовнішньоекономічних відносин. Насамперед мається на увазі неоптимальна політика зовнішніх запозичень у міжнародних фінансових організацій та на міжнародних фінансових ринках (рис. 2).

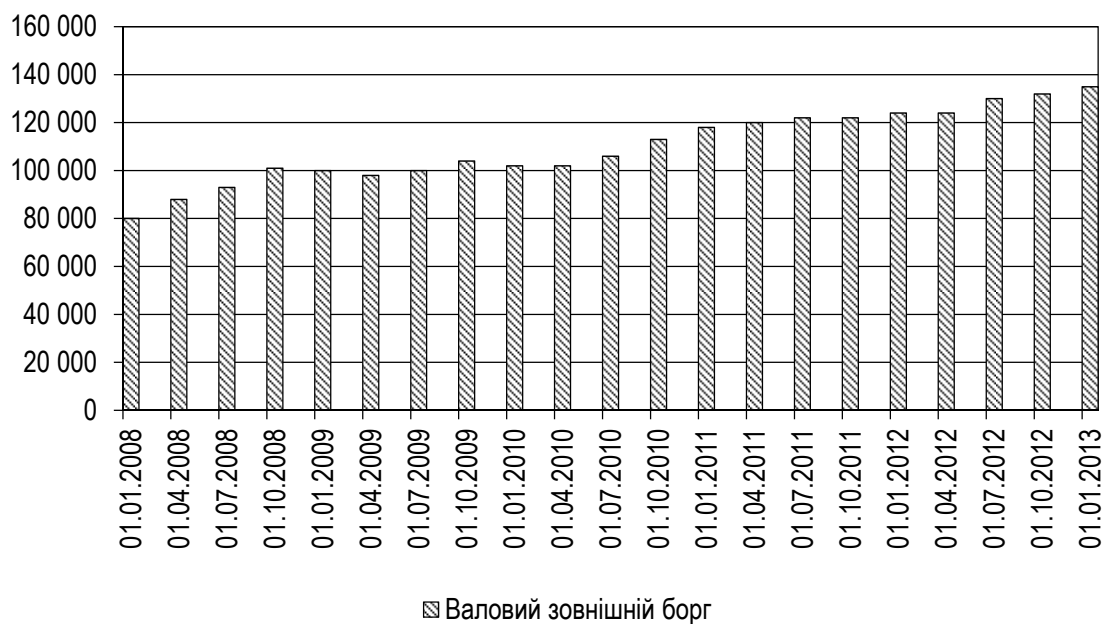

Рисунок 2 – Валовий зовнішній борг України

Джерело: побудовано автором на основі даних Національного банку України [11].

Так на 01.01.2013 валовий зовнішній борг України становив 135 049 млн. грн. Це більше ніж у 1,5 раза перевищує дані на початок 2008 року (на 01.01.2008 валовий зовнішній борг становив

79 955 млн. грн.). Безумовно, серед причин такого зростання зовнішнього боргу можна в першу чергу виділити вплив світової фінансово-економічної кризи, що проявився в скороченні попиту на продукцію українського експорту, а отже, призвів до зниження торгових валютних надходжень, з одного боку, і до необхідності підтримки стабільності національної валюти і банківської системи – з іншого. Що стосується структури зовнішнього боргу, то за даними Міністерства фінансів України [12] на 31.03.2013 основними кредиторами національної економіки є міжнародні фінансові організації. На їх частку припадає близько 14 % всього державного боргу. Серед цих організацій найбільшим кредитором є МВФ, якому Україна винна 5 320 273,30 тис. дол. США, або близько 8 % від усього боргу. Так само великим кредитором є Міжнародний банк реконструкції та розвитку, борг перед яким становить 3 055 807,71 тис. дол. США. Однак треба зауважити і той факт, що останнім часом співвідношення валового державного боргу до ВВП скоротилося. Так, за даними Міністерства фінансів України [1], це співвідношення в 2010 становило 39,9 %, у 2011 – 36,3 %, а в 2012, за попередніми оцінками, – 36,6 %, при критичному значенні для економіки – 60 %. Однак навіть така величина зовнішніх запозичень становить загрозу для фінансової та економічної безпеки України, оскільки саме через зовнішній борг може здійснюватися тиск на органи державної влади, що перетворює його на досить дієвий інструмент маніпулювання.

Ще однією загрозою на макрорівні, яка, у свою чергу, пов'язана з попередньою, є коливання кредитних рейтингів України. Ця загроза стає більш очевидною, якщо брати до уваги те, наскільки авторитетними є рейтингові агентства в глобальній економіці. Від їх оцінки багато в чому залежить привабливість економіки для іноземних інвестицій, а також певною мірою й характер таких інвестицій (спекулятивні або довгострокові). Окрім іншого, вони відображають рівень довіри іноземних партнерів до національних компаній і легкість отримання кредитних ресурсів для фінансового сектору економіки. На сьогодні рейтинги трьох провідних рейтингових агентств для України наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Кредитні рейтинги України

Агентство Країна	Standard&Poor's	Fitch	Moody's
Україна	B	B	B2
Прогноз	Негативний	Стабільний	Негативний

Джерело: власна розробка автора на основі даних [5; 14; 15].

Причому Standard & Poor's знизило довгостроковий кредитний рейтинг України в іноземній і національній валютах до рівня "B" з "B+", прогноз "негативний". Агентство також підтвердило короткостроковий рейтинг України на рівні "B" і знизило суверенний рейтинг України за національною шкалою до рівня "uaA-" з "uaA+". Оцінка трансферів і конвертації валюти також переглянута й знижена до рівня "B".

Рейтинг відшкодування за незабезпеченими боргами в іноземній валюті був підтверджений на рівні "4", вказуючи на очікування 30–50 % відшкодування в разі дефолту.

За оцінками Standard & Poor's, вже зараз рівень потреб уряду України в зовнішньому фінансуванні досить високий і продовжує зростати й далі. Разом з тим навіть у разі укладення угоди з Міжнародним валютним фондом (МВФ) щодо надання Україні нового стабілізаційного кредиту існує велика ймовірність, що його вимоги не будуть виконані повністю, подібно до того, як це відбувалося в 2010–2011 рр. При цьому прогноз "негативний" відображає ймовірність того, що агентство може знизити довгострокові рейтинги України, якщо уряд країни виявиться нездатним розробити чіткий план по залученню ліквідності в іноземній валюті для виконання боргових зобов'язань.

Агентство очікує, що витрати на обслуговування зовнішнього боргу збільшаться з 6 % у 2012 р. до 7 % доходів бюджету в 2013 р. Національний банк України (НБУ) в 2013 р. також повинен виплатити МВФ 3,5 млрд. дол. США гарантованого урядом боргу (за оцінками, 15 % міжнародних резервів) порівняно з 2,9 млрд. дол. США в 2012 р. З нашої точки зору, погіршення фіскальних і зовнішньоекономічних показників, що активізувалося з середини 2012 р., може ускладнити доступ уряду до іноземного фінансування [17].

Навіть в умовах нарощування протекціоністських тенденцій у світовій економіці фінансова глобалізація здійснює свій вплив на національну безпеку. Взаємопроникнення зовнішнього і внутрішнього ринку призвело до того, що взаємопов'язаними стають також і економічні політики різних країн. При цьому сьогодні вже досить складно провести чітку межу між зовнішньою та внутрішньою економічною політикою країни. Отже, національна економіка стає як ніколи залежною від економіко-політичних рішень у країнах-партнерах. Згідно з DHL Global Connectedness Index 2012 [13] основними торговими партнерами України є Росія, Туреччина, Італія та інші країни, що зображені на рисунку 3.

Таким чином, саме зміна в політиці цих країн потенційно несе загрозу економічній та фінансовій безпеці України. Дана загроза стає ще більш виразною у розрізі намірів уряду України рухатися шляхом імпортозаміщення і його нездатності однозначно зробити вибір, що стосується подальшого шляху розвитку країни та інтеграції в один із можливих економічних просторів (Євросоюз або Митний союз). Кожен із варіантів вибору несе Україні загрози національній економічній та фінансовій безпеці, оскільки будь-який зі шляхів інтеграції призведе до погіршення взаємин з іншою стороною, що, безумовно, вплине на економічне співробітництво.

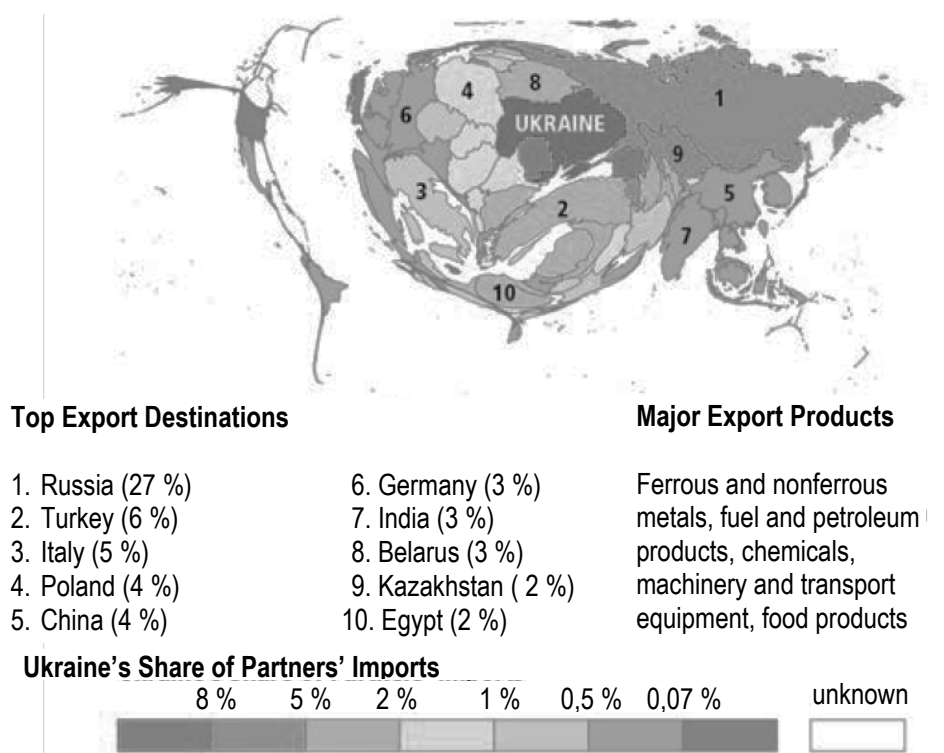

Рисунок 3 – Основні торгові партнери України в 2011 році [13]

Що стосується світового рівня загроз економічній безпеці України, то в першу чергу до нього може бути віднесена проблема глобалізації та подальшого шляху розвитку даного процесу. Шляхи розвитку глобалізації в середньостроковій і довгостроковій перспективах такі.

Базовий прогноз дослідницької компанії Economist Intelligence Unit передбачає розвиток так званої “контрольованої глобалізації”: світу, значно менш відкритого порівняно з попереднім. Найгірший сценарій передбачає частковий відхід від глобалізації (“відступаючу глобалізацію”) або навіть її згортання (“потопаючу глобалізацію”). Economist Intelligence Unit відстежив кількісні ефекти різних сценаріїв

і зробив ряд припущень щодо зміни факторів зростання, таких як ступінь інтеграції торгівлі та розвиток технологій, регулювання і зміна відповідних установ, на діяльність яких безпосередньо впливає ступінь відкритості економік.

Сценарій “відступаючої глобалізації” передбачає, що протекціоністські настрої стануть процвітати, причому в досить небезпечних обставинах. Майже у всьому розвиненому світі сьогодні спостерігаються економічні проблеми та високий рівень безробіття, що разом призводять до зростання соціальної напруженості і живлять протекціонізм. Результатом цього може стати певне зниження темпів щорічного глобального зростання ВВП в 2010–2030 рр. (відповідно до базового прогнозу “контрольованої глобалізації”). У свою чергу, це спричинить великі скорочення і втрати у світовому промисловому виробництві. “Потопаюча глобалізація” чимось нагадує період 1914–1945 рр. Повторення цього сценарію може призвести до страхітливих наслідків. Глобальне зростання ВВП буде знижуватися приблизно на 1 % щороку, і це призведе до падіння глобального показника доходу на душу населення. Найсильніший удар припаде на ринки, що розвиваються (особливо на найбідніші країни).

Багато в чому модель можливого розвитку закріплює збереження залежності майбутнього від політики США. Однак Сполучені Штати більш не зможуть залишатися однозначним лідером у справі перетворення ринків на більш вільні і відкриті. Це пов’язано з тим, що майбутня глобалізація принесе іншим країнам порівняно більше переваг, ніж самим США [6, с. 232].

Зважаючи на вищесказане, основним завданням України є ефективне реагування на мінливість глобальних ринків і використання всіх наявних можливостей.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що сучасна економіка України функціонує під впливом безлічі зовнішніх загроз, починаючи від загроз окремим корпораціям і закінчуючи глобальними економічними викликами. Такі зовнішні загрози є як реальними, так і потенційними, і реакція на них може служити індикатором здоров’я як національного господарства в цілому, так і органів державного управління. Поряд з цим треба зазначити, що наразі актуальною є розробка державної стратегії зовнішньої економічної безпеки, яка включала б перелік сучасних зовнішніх загроз і набір можливих заходів щодо нейтралізації або мінімізації їх деструктивного впливу на національне господарство України.

Список літератури

1. Відношення державного боргу та гарантованого державою боргу до ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/file/link/368700/file/vvp_31.12.2012_new.pdf.
2. Экономическая безопасность России: общий курс : учебник / под ред. В. К. Сенчагова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010. – 815 с.
3. Конференция Организации Объединенных Наций по торговле и развитию. Доклад о мировых инвестициях, 2011 год: К инвестиционной политике нового поколения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2012-Overview-ru.pdf>.
4. Конференция Организации Объединенных Наций по торговле и развитию. Доклад о мировых инвестициях, 2011 год: Способы организации международного производства, не связанные с участием в капитале, и развитие [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/investments2011.pdf>.
5. Международное рейтинговое агентство Fitch Ratings [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.fitchratings.ru/>.
6. Мир в 2050 году / под ред. Даниела Франклина и Джона Эндрюса. – М. : Манн, Иванов и Фербер, Эксмо, 2012. – 368 с.
7. Платіжний баланс і зовнішній борг України. 2012 рік // Платіжний баланс України. – 2012. – № 4.
8. Платіжний баланс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=76453>.
9. Про основы национальной безопасности Украины [Электронный ресурс] : Закон Украины. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15> <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/investments2011.pdf>.
10. Самойлов Алексей Николаевич. Курс лекций “Экономическая безопасность Украины” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.msu.kharkov.ua/ru/downloads/ekon_bezop12.doc.
11. Статистика зовнішнього боргу України [Електронний ресурс] / НБУ, 2012 рік. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44466.
12. Статистичні матеріали по стану державного боргу України на 31.03.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/file/link/376981/file/032013.pdf>.
13. DHL Global Connectedness Index 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.dhl.com/content/dam/flash/g0/gci_2012/download/dhl_gci_2012_executive_summary.pdf.
14. Moody’s Credit Outlook [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.moody.com/>
15. Standard& poor’s ratings [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.standardandpoors.com/>.
16. The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: recommendations for the G-20: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.felixpena.com.ar/contenido/negociaciones/anexos/2009-03-murky-protectionism.pdf>.
17. Ukraine Credit Rating Cut by S&P on Debt Repayments [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bloomberg.com/news/2012-12-07/ukraine-credit-rating-cut-by-s-p-on-debt-repayments.html>.

Отримано 08.08.2013

Summary

The article deals with modern international threats to national economic and financial security. A classification of the main risks at three levels of economic activity: micro, macro and global levels. So at the micro level are considered major threats that arise from the interaction of the business sector of the national economy with the environment. Macro-levels threat characterized by the activity of the State as a subject of foreign trade in the first place, in respect of borrowing on international financial markets. As world-class threats to economic security of Ukraine, in the first place, it can be classified as a problem of globalization and further the development of this process.